

ITSENSÄ SURMAAMINEN VANHEMPIEN AIKOJEN SUOMESSA

RIIKKA MIETTINEN

Limingassa, Pohjois-Pohjanmaalla, käytiin laajoihin etsintöihin iäkkään talonpojan, Markus Heikinpoika Vuotilan kadottua pääsiäisenä vuonna 1700. Pitäjäläiset etsivät kotimatallaan kadonnutta miestä kylistä, metsistä ja joelta, kunnes muutaman päivän päästä Markus löydettiin puuhun hirttäytyneenä. Viikon päästä järjestettiin käräjät kuolemantapauksen tutkintaa varten. Paikalle pääsivät kihlakunnan tuomari kirjurinsa kera, Limingan nimismies sekä vouti ja seitsemän paikallista lautamiestä. Vainajan läheisiä, naapurustoa, pappia ja löytäjiä kuultiin niin katoamispäivän tapahtumista kuin Markuksen maineesta ja elinoloistakin. Kukaan ei osannut keksiä syytä itsemurhalle, ja Markuksen kerrottiin olleen paitsi rikkeetön ja nuhteeton, jumalaapelkäävä mies myös terve ja selväjärkkinen. Näin ollen Limingan alioikeus langetti Markukselle tuomion tervejärkisenä ja tahallaan tehdystä itsemurhasta. Maanlakia tulkiten alioikeus tuomitsi pyövelin viemään Markuksen ruumiin metsään ja hautaamaan sen sinne. Käytännössä pyöveli siis leikkaisi puussa roikkuvan ruumiin alas ja kuoppaisi sen jonnekin lähimaastoon. Törkeänä rikoksena tapaus alistettiin vielä Turun hovioikeuden tarkasteluun, jossa todennäköisesti vahvistettiin tuomio ja lähetettiin maaherralle kirje rangaistuksen toimeenpanon käynnistämiseksi.

Kirkolle ja myöhemmin myös maallisille valtaapitäville oli tärkeää erottaa itsensä surmanneet, kuten monet muutkin synnissä kuolleet, kristillisestä yhteisöstä jättämällä heidän jäännöksensä kirkon ja hautausmaan ulkopuolelle. Kristillinen kirkko oli jo 400-luvulta lähtien säätänyt hautaus- ja seremonia-

kiellon itsensä surmanneille, joiden tulkittiin rikko- van Jumalan tahtoa ja tappamisen kieltävää käskyä vastaan. Katolinen kirkko toi Ruotsin ja Suomen alueelle levittäytyessään mukanaan säädöksensä itsemurhan vääryydestä ja rangaistavuudesta.

Keskiajan kuluessa, kun hallitsijat ottivat teh- tävikseen toteuttaa Jumalan ja kirkon lakeja maan päällä, säädettiin lisäksi erilaisia itsemurhaajan ruu- miin häpäiseviä rangaistuksia. Itsemurhasta tehtiin oikeusistuimissa tutkittava rikos. Synti ei poistunut maailmasta vielä tekijän kuolemalla, vaan saastu- tava teko edellytti rangaistusta ja sovitusta. Niitä tarvittiin, jottei vanhatestamentillinen, ankara Ju- mala kurittaisi yhteisöä esimerkiksi kadon tai kul- kutaudin muodossa. Samalla rangaistuksen avulla voitiin hyvin konkreettisesti tuhota tekijän ruumis ja lopullisesti estää ruumiillisen ylösnousemuksen mahdollisuus. Monin paikoin Eurooppaa oli käytös- sä itsemurhaajan ruumiin roviopolttoja, hirttäjäisiä, tynnyriin sulkemisia ja jokiin heittämisä sekä raa- haamisia katuja tai teitä pitkin tienhaaroihin, tun- kioille, teloituspaikoille tai metsiin, jonne pyöveli häpeällisesti kuoppasi jäänteet. Erityisesti Länsi- Euroopan alueilla itsemurhan tehneen omaisuutta myös takavarikoitiin kruunulle tai alueen hallitsijal- le, mikä saattoi ajaa omaiset perikatoon. Raskaim- mat rangaistukset kohdistuivat sellaisiin itsensä surmanneisiin, joiden katsottiin tehneen tekonsa harkitusti mieleltään terveinä.

Suomen alueella, eli silloisessa Ruotsin valtakun- nassa, itsemurhaa pidettiin rangaistavana rikoksena aina vuoden 1889 rikoslain voimaantumiseen asti. Itsensä surmaaminen kriminalisoitiin ensimmäisen

kerran vuonna 1442 kootussa Kristoferin maanlaissa, joka säilyi käytössä 1730-luvulle saakka. Sen mukaan kuolemantapaus oli aina tutkittava käräjillä eli alimassa oikeusasteessa paikallistasolla. Pitäjän kaksitoista lautamiestä, jotka olivat yleensä vauraampia talonpoikia, tutkivat tapauksia todistajanlausuntojen perusteella ja määrittelivät kihlakunnantuomarin kanssa lainmukaisen tuomion. Löydetyt ruumiit ja jäänteet jätettiin sijoilleen, joissa niitä voitiin käydä tarkastelemassa kuolinsyyn määrittelemiseksi. Tavallisimmin tutkinta kuitenkin perustui ainoastaan omaisten ja muiden paikkakuntalaisten kuulemiseen. Kirkkoherraa kuultiin usein vainajan maineesta ja uskonnonharjoittamisesta, mutta muutoin ns. asiantuntijoiden, kuten vaikkapa lääkärin tai välskärin kuuleminen, oli erittäin harvinaista.

"Moni kuolemanhaluinen vältti oman henkensä riistämistä uskonnollisista syistä."

Maanlaki sääti kaksi vaihtoehtoa rangaistukselle: tervejärkiset tuli tuomita metsään vietäviksi ja siellä roviolla poltettaviksi, ja mielisairaksi todetut sai haudata maahan, mutta kuitenkin kirkkomaan ulkopuolelle. Käytännössä rangaistusmuotoja oli käytössä useampia, sillä keskiaikaista maanlakia pidettiin jo 1600-luvulle tultaessa vanhentuneena ja erilaisia muotoja sovellettiin tapauskohtaisesti. Pyövelit kuoppasivat tervejärkisten ruumiita metsiin, soille ja teloituspaikeille, ja rovion käyttö jäi 1600-luvun kuluessa harvinaisemmaksi. Mielisairaina itsensä surmanneita mutta kristillisesti eläneitä haudattiin hiljaisesti, ilman kristillisiä toimituksia myös kirkkomaan häpeällisempiin pohjoisosiin ja kirkkoaidan kupeeseen.

Vuoden 1734 laki jatkoi samoja käytäntöjä, ja määräsi tahallaan, mieleltään terveinä itsensä surmanneet pyövelin käsittelyyn ja metsään haudattaviksi. 'Pään-heicoudesta, raiwoudesta, eli muusta sencaldaisesta tuscasta' tehtyjen itsemurhien kohdalla oltiin armollisempia: muut ihmiset saivat haudata ruumiin – käytännössä kuitenkin hiljaisesti ja kirkkomaan syrjään. Ruotsin tai Suomen alueella itsemurhaajan omaisuutta ei missään vaiheessa takavarikoitu, vaan perilliset saivat pitää niin mahdolliset maat kuin irtaimetkin.

Köydenpätkin, vedellä ja puukoin

Yleisin itsemurhan tekotapa läpi tunnetun historian on ollut hirttäytyminen – tekotapa on yleisin yhä nykypäivän Suomessa. Hirttäytymisellä on pitkät perinteet ja vahva assosiaatio itsensä surmaamiseen; esimerkiksi Raamatun tunnetuin itsemurhaaja, Juudas, hirttäytyi. 1600-luvulla valtaosa itsemurhiksi luokitelluista kuolemista oli hirttäytymällä tehtyjä, ja tekovälineinä käytettiin erilaisten köönsien ja narujen lisäksi muun muassa suitsia, vöitä ja sukkanauhoja, ja paikkoina yleisimmin maatilojen ulkorakennuksia kuten talleja ja aittoja. 1800-luvullakin hirttäytyminen säilyi selkeästi yleisimpänä. Tämä oli tekotapa reilussa 60 prosentissa kaikista itsemurhiksi luokitelluista kuolemantapauksista.

Vielä pitkään 1800-luvun lopulle toiseksi yleisimmän suomalaisen itsemurhantekijä hukuttautui. Maamme on tarjonnut tähän monenlaisia paikkoja, järivistä, joista ja merenpoukamista ojiin, avantoihin ja kaivoihin. Esimerkiksi Turun halkovaan Aurajokeen hukuttautui pelkästään vuosien 1664 ja 1666 välillä neljä naista. Hukuttautuminen oli suhteellisesti useammin naisten kuin miesten käyttämä itsemurhakeino.

Vanhempina aikoina harva suomalainen osasi uida, jolloin mahdollisten silminnäkijöidenkin läsnäolo ei ollut hukuttautuvalla suuri riski. Yleensä suomalainen kuitenkin hukuttautui yksin ollessaan, jättäen muiden pohdittavaksi mahdollisuuden onnettomuuden tai sairauskohtauksen takia aiheutuneesta hukkumisesta. Valtaosa hukkuneina löydetyistä tulkittiin onnettomuuksissa kuolleiksi, ja haudattiin ilman sen ihmeellisempää oikeustutkintaa kirkkomaan lepoon. Lähinnä sellaiset hukkumiset, joissa vainaja oli eläessään viestinyt kuolemanhaluistaan, tutkittiin tarkemmin, ja mikäli tarpeeksi raskauttavia todisteita löytyi, esimerkiksi itsemurhapuheiden tai aiempien yritysten muodossa, kuolema voitiin luokitella itsemurhaksi.

Myös teräaseet ovat olleet etenkin miesten käytössä ennen ampuma-aseiden saatavuuden parantumista ja yleistymistä itsemurhan tekovälineinä 1900-luvun taitteessa. Puukko tai veitsi kuului jokamiehen ja -naisen arkivarustukseen, ja sotaväellä oli hallussaan myös miekkoja. Ruumiiden löytöhetkien ja -paikkojen kuvausten perusteella teräaseilla tehdyt itsemurhat herättivät verisyydessään kauhua. Lisäksi teräaseiden käyttö antoi usein syytä tutkia

muun henkirikoksen mahdollisuutta tarkemmin: oliko henkilö varmasti ollut teko hetkellä yksin tai olivatko läsnä olleet varmasti syyttömiä?

Myrkkujen käyttö säilyi erittäin harvinaisena tekotapana ennen 1900-luvun alkua, jolloin siitä tuli naisten tärkein itsemurhaväline. Esimerkiksi 1600- ja 1700-luvuilla kemiallisten aineiden saattavuus oli haastavaa. Valtaosa väestöstä asui maaseudulla kaukana valtakunnan kaupunkien harvoista apteekkeista, ja nopeasti tappavia myrkkyjä ei yksinkertaisesti ollut saatavilla. Luonnosta toki löytyi myrkyllisiä kasveja ja sieniä, mutta niiden käyttöä itsemurhan tekovälineinä välteltiin. Kuvaukset esimerkiksi myrkkysteineistä syömällä tehdyistä itsemurhista osoittavat, että kuolema oli pitkä, tuskallinen ja ruma. Modernimmat vaihtoehdot, myrkyttämisen ja ampumaseiden käyttö tarjosivat vasta teollistumisen ja asevelvollisuuden myötä tehokkaampia ja nopeita keinoja kuolemaa haluaville.

Tekotapaa ja -välineitä haastavampaa saattoi olla sopivan yksityisen paikan ja hetken löytäminen. Tiiviissä kaupungeissa ja kylien pihapiireissä liikkui ainakin päiväsaikaan paljon väkeä, ja tuvissa nukuttiin yleensä samoissa tiloissa. Lisäksi voidaan olettaa, että kotitupia vältettiin itsemurhan toteutuspaikkoina, sillä tekoon liittyi yliluonnollisia ja stigmatsoivia elementtejä. Kansanperinne kertoo, että itsemurhaajan uskottiin voivan jäädä kummitelemaan tekopaikalle ja että teko saattoi jättää kirouksen taloon tai paikalle. Erämaata ja luontoa kuitenkin riitti Suomessa kaikkien tiheimminkin asuttujen paikkakuntien laitamilla. Asutuksista ja teistä sivussa olevat vesistöt, metsät ja niityt tarjosivat rauhallisia paikkoja itsemurhan toteuttamiselle, kun taas taloissa ja ulkorakennuksissa tehdyt itsemurhat havaittiin usein nopeasti – ja toisinaan onnistuttiin keskeyttämäänkin. Luonto tarjosi mahdollisuuden kadota lopullisesti – voidaankin olettaa, että osa kadonneiksi jääneistä ihmisistä, joita kirkoissa ja käräjillä kuuluteltiin ja etsittiin, oli maastoon jääneitä itsensä surmanneita.

Itsemurhien harvinaisuus esimodernissa Suomessa

Kun kirkko opetti vuosisatojen ajan, että oman henkensä riistäminen merkitsi taivaspaikan menettämistä, itsensä surmaaminen näyttäytyi pelottavana ja vaarallisena kuolintapana. Entisaikojen ihmisen

tulevaisuuden horisontti oli kovin toisenlainen kuin maallistuneessa länsimaaisessa nykymaailmassa; ruumiin kuolema ei ollut päätepiste, vaan iänkaikinen elämä jatkui tuonpuoleisessa. Siksi oli tärkeää paitsi elää myös kuolla oikein. Katumattomana synnissä kuoleminen oli selkeä uhka ja sen uskottiin estävän tai ainakin vaarantavan pelastuksen ja taivaaseen pääsyn. Kun otetaan huomioon esimodernin ajan uskonnollinen maailmankuva, voidaan olettaa, että moni kuolemanhaluinen vältti oman henkensä riistämistä uskonnollisista syistä.

"Itsensä surmaaminen on läpi tunnetun historian ollut miesten parissa huomattavasti yleisempää kuin naisten keskuudessa."

Vanhemmilta vuosisadoilta säilyneiden asiakirjojen perusteella itsensä surmaaminen näyttää olleen Suomen alueella erittäin harvinaista verrattuna 1900-lukuun tai nykypäiviin. Toisaalta ainoat säilyneet tapahtuneista itsemurhista kertovat asiakirjat ovat lähinnä erilaisten tuomioistuinten ja viranomaisten pöytäkirjoja, kirjeitä ja merkintöjä. Käräjillä ja muissa tuomioistuimissa käsiteltiin luonnollisesti vain niitä kuolemantapauksia, jotka tulivat näissä toimineiden viranomaisten tietoon ja joissa oli tarpeeksi syytä epäillä itsemurhan mahdollisuutta. Siksi on selvää, että saatavilla olevat asiakirjat eivät voi sisältää kaikkia Suomen alueella tehtyjä itsemurhia.

Papisto ja kirkon elimet jättivät asiakirjoihinsa vain hajamainintoja kohtaamistaan itsemurhista. Esimerkiksi kirkkoherrat tiedustelivat joskus piispoilta, kuinka toimia jonkun itsensä surmanneen seurakuntalaisensa hautauksen suhteen. Ani harva jätti merkintöjä kirkon kokoamiin tietoihin ennen 1700-luvun puoliväliä, jolloin papisto alkoi kerätä tietoa väestön kuolinsyistä väkilukutaulukoita eli tabelleja varten. Paikkakunta-kohtaisissa kuolinsyytaulukoiden itsemurhista esitetään tosin vain vuosittain tai tietyssä ajanjaksona tapahtunut määrä. Itsensä surmanneita hiljaisen hautauksen saaneita alkaa 1700-luvun kuluessa esiintyä myös kirkon hautausluetteloissa, joihin kirkkoherra merkitsi vaihtelevasti kuolinsyyn ja muita tietoja vainajasta.

Vaikka sekä tabellit että hautausluettelot ovat ilmeisen puutteellisia, ne viittaavat tuomioistuinten tietojen tapaan siihen, että itsensä surmaaminen oli poikkeuksellista Suomessa aina 1890-luvulle asti. 1700-luvun jälkipuoliskolla noin yhden henkilön tulkittiin vuosittain surmanneen itsensä 100 000 asukasta kohden, ja 1880-luvullakin suhteellinen osuus oli keskimäärin neljä itsemurhaa vuodessa 100 000 asukasta kohden. Todellinen räjähdys tapahtui 1920-luvulla, jolloin vuosittain noin 15 suomalaista 100 000 asukasta kohden riisti henkensä, ja seuraavana vuosikymmenenä Suomi nousi Pohjoismaiden kärkeen itsemurhakuolleisuudessa. Itsemurhakuolleisuus on kuitenkin vähentynyt huomattavasti huippuvuodesta 1990 ja palannut viime vuosikymmeninä 1920-luvun tasolle.

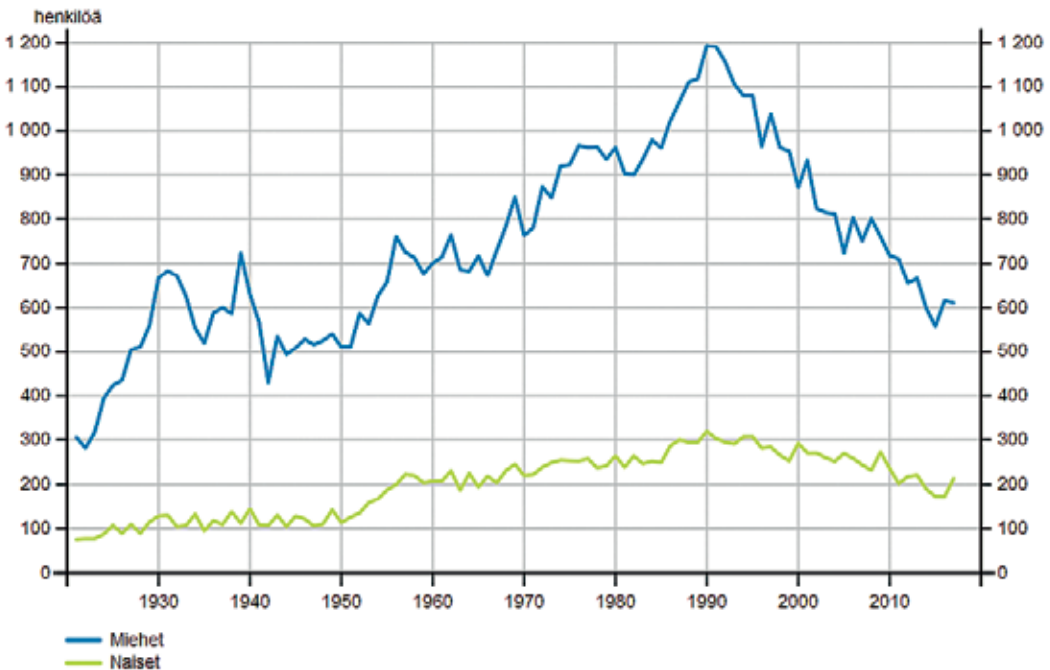
Itsensä surmaaminen on läpi tunnetun historian ollut miesten parissa huomattavasti yleisempää kuin naisten keskuudessa. 1600-luvulla suhteelliset sukupuolierot eivät kuitenkaan olleet niin jyrkät kuin myöhemmin tai nykypäivinä. 1800-luvulla neljä viidestä itsemurhan tehneestä oli miehiä. Itsemurhaan yhdistetyt ”syyt” ovat säilyneet läpi tunnetun

historian hyvin samanlaisina, vaikkakin selitysten painotukset ovat hieman vaihdelleet; eritoten mielenterveydelliset ja taloudelliset ongelmat, köyhyys, ihmissuhdeongelmat sekä vankeus tai rikoksiin liittyvien tuomioiden uhka ovat olleet tärkeissä osissa itsemurhien taustalla.

Itsemurhien ehkäisy ennen

Vaikka terveys- ja sosiaalipalvelut ja siten myös keinot ehkäistä itsemurhia olivat verrattain kehittymättömiä vanhempien aikojen Suomessa, kirkko ja yhteisöt pyrkivät puuttumaan itsetuhoisiin ajatuksiin ja estämään itsemurhia. Ajan lainopineet katsoivat, että itsemurhan tehneen ruumiin rankaiseminen, pahimmillaan se häpeällisesti tuhota ja vähintäänkin hautausseremoniat kieltäen, toimisi tehokkaana pelotteena itsemurhaa harkitseville. Erontekoa kunnollisina kristittyinä ja huonosti kuolleiden hautajaisten ja hautapaikkojen välillä haluttiin pitää yllä selkeänä viestinä siitä, mitä teosta seurasi niin tämänpuoleisessa kuin tuonpuoleisessakin. Myös itsemurhayrityksistä rangaistiin pelote-

Itsemurhan tehneiden määrä 1921-2017

Kuva: Findikaattori. Luettu 9.9.2019.

tarkoituksessa, yleensä sakoin, lyhyin vankeuksin ja kirkkorangaistuksin, mitä jo varhain pidettiin ongelmallisena ja pikemminkin kuolemanhaluja lisäävänä käytäntönä.

Uskonnonharjoituksen katsottiin olevan paras lääke epätoivon ja kuolemanhalujen tunteisiin. Paikallinen papisto tarjosi ”terapiaa” uskonnollisen sielunhoidon muodossa, ja monet kokivat saavansa apua myös oman rukoilemisen, uskonnollisen kirjallisuuden tutkiskelun ja virsien kautta.

Läheiset ja naapurit vahtivat itsetuhoisia ajatuksia ilmaisseita ja mielenheikkoja parhaansa mukaan kotona ja pihapiireissään. Ystävät vierailivat huoletuttavia puheita esittäneiden luona tarjoten rohkaisevia sanoja ja lohdutusta. Käräjillä tulee toisinaan esiin, kuinka perheenjäsenten ohella lukuisat paikalliset olivat pyrkineet auttamaan itsetuhoista pois synkistä ajatuksista ja rukoilleet hänen puolestaan. Suuressa synnissä kuolleen ruumiin kammosta ja kalman pelosta huolimatta jotkut yrittivät pelastaa ja elvyttää itsemurhan tehneitä tai sitä yrittäneitä.

Hirttäytyvien ja jo menehtyneiden köysiä katkaistiin toinnuttamisen toivossa ja hukuttautuvia yritettiin naarata venein ja kepein. Käytännössä tehokkaimpana ennaltaehkäisyyn muotona toimivat kuitenkin uskomukset itsemurhaajan sielun kohtalosta. ■

Kirjoittaja työskentelee Suomen Akatemian tutkijatohtorina Tampereen yliopiston Kokemuksen historian huippuyksikössä.

*Kirjallisuutta:
Miettinen, Riikka 2019: Suicide, Law, and Community in Early Modern Sweden. Palgrave Macmillan.*

Miettinen, Riikka 2019: Itsemurha varhaismodernilta ajalta nykypäivään. Teoksessa Pajari, Ilona & Jalonen, Jussi & Miettinen, Riikka & Kanerva, Kirsi (toim.), Suomalaisen kuoleman historia. Gaudeamus, 183–207.

Nygård, Toivo 1994: Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa. Jyväskylän yliopisto.

HELSINGIN SUOMALAINEN KLUBI

Suomalainen kirjoituskilpailu

Mitä Eurooppa merkitsee sinulle, suomalainen nuori? Millaisia kokemuksia sinulla on Euroopasta? Millaisena näet Euroopan nykyisyyden ja tulevaisuuden? Miten Euroopan arvot näkyvät Suomessa?

Suomalaisen kirjoituskilpailun vuoden 2019 teemana on Minun Eurooppani. Kilpailuaiheet innostavat lukiolaisia pohtimaan Suomen ja suomalaisten suhtautumista Eurooppaan ja eurooppalaisiin arvoihin sekä kansalaisten vaikutusmahdollisuuksia nyky-Euroopassa.

Kilpailuthtävät ja tarkemmat ohjeet osoitteessa suomalaisuus.fi

Helsingin Suomalainen Klubi järjestää Opetushallituksen, Äidinkielen opettajain liiton, Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liiton, Otavan sekä Suomen Kuvalehden kanssa Suomalaisen kirjoituskilpailun kahdennentoista kerran.

www.suomalaisuus.fi